

Pozytywne interakcje ojciec – dziecko: rola dzieci, ojców i matek

ERIN K. HOLMES^a, ALETHA C. HUSTON^b

^aSchool of Family Life, Brigham Young University;

^bSchool of Human Ecology, University of Texas, Austin.

Kierując się systemowo-ekologicznym modelem zaangażowania ojcowskiego, analizowano wkład dzieci, matek i ojców w obserwowane interakcje ojciec – dziecko. W badaniu, w którym uczestniczyło 586 ojców (pozostających w związku małżeńskim z matką i mieszkających z rodziną), ich żony oraz dzieci – uczniowie pierwszej klasy szkoły podstawowej (uczestnicy badania dotyczącego opieki w okresie wczesnego dzieciństwa, przeprowadzonego przez amerykański Narodowy Instytut Zdrowia Dziecka i Rozwoju Człowieka – NICHD) wykazano, że addytywny model zaangażowania ojców wyjaśnia jakość interakcji ojciec – dziecko lepiej niż model skupiający się tylko na jednym elemencie systemu. Przekonania ojca na temat wychowania, kompetencje językowe dziecka, praca zawodowa matki oraz jakość interakcji matka – dziecko wspólnie oddziałują na jakość interakcji ojciec – dziecko. Średnie dochody i poziom wykształcenia ojca są powiązane z relacją ojciec – dziecko, ale efekty tych zmiennych wyjaśniają czynniki indywidualne i charakterystyka rodziny. W analizie moderacyjnej ujawniono istotną interakcję między przekonaniami ojca na temat wychowania a umiejętnościami społecznymi dziecka, wstępnie potwierdzając słuszność założenia systemowo-ekologicznego, że interakcję ojciec – dziecko można najlepiej wyjaśnić w ramach modelu, który jest nie tylko addytywny, ale także interakcyjny.

SŁOWA KLUCZOWE:

OJCOWIE, INTERAKCJA OJCIEC – DZIECKO,

RELACJE OJCIEC – DZIECKO, RELACJE MATKA – DZIECKO

Wprowadzenie

Opierając się na modelu systemowo-ekologicznym, Doherty i współpracownicy twierdzą, że na zaangażowanie ojców wpływa złożony zbiór czynników występujących wewnątrz i na zewnątrz rodziny (Doherty, Kouneski, Erickson, 1998). Według tych badaczy żadna grupa cech rozpatrywana w oderwaniu od pozostałych nie pozwala na trafne przewidywanie zaangażowania ojcowskiego. Dopiero analiza wzajemnych powiązań między oddziałującymi w czasie czynnikami indywidualnymi, rodzinnymi i społeczno-demograficznymi umożliwia zrozumienie zaangażowania ojców.

Chociaż wielu badaczy dostrzega wagę badania zaangażowania ojcowskiego z perspektywy systemowo-ekologicznej, rzadko spotyka się dane umożliwiające ocenę addytywnego wpływu czynników społeczno-demograficznych, indywidualnych i diadycznych, ujętych w modelu ekologicznym. W konsekwencji wielu badaczy z konieczności skupia się na zaledwie jednym czy dwóch elementach tego złożonego modelu. Tymczasem w badaniu podłużnym dotyczącym opieki w okresie wczesnego dzieciństwa, przeprowadzonym w wielu rejonach Stanów Zjednoczonych i sfinansowanym przez instytut NICHD im. Eunice Kennedy Shriver, zgromadzono dane pozwalające na ocenę wszystkich elementów systemowo-ekologicznego modelu zaangażowania ojcowskiego. Wykorzystując dane zgromadzone w tym badaniu i opierając się na modelu Doherty'ego i in., próbujemy ustalić, jakie czynniki społeczno-demograficzne, indywidualne i diadyczne wspólnie oddziałują na interakcję ojciec – dziecko uczące się w pierwszej klasie szkoły podstawowej. Analizujemy również potencjalne czynniki moderujące tę zależność.

Podejście systemowo-ekologiczne do interakcji ojciec – dziecko

Doherty i in. (1998) uważają, że zaangażowanie ojcowskie można najlepiej wyjaśnić z perspektywy systemowo-ekologicznej, łączącej teorię systemów rodzinnych z wrażliwością na wpływ czynników środowiskowych i temporalnych na zaangażowanie ojców. Teoria systemów rodzinnych zawiera trzy ważne tezy dotyczące funkcjonowania rodziny. Po pierwsze, rodzina jest komórką złożoną ze współzależnych, zorganizowanych jednostek, przy czym ich funkcjonowanie można najlepiej zrozumieć w kontekście całości (rodziny). Innymi słowy, funkcjonowanie

każdej z nich jest powiązane nie tylko z cechami danej jednostki, ale także ze złożonym systemem zachowań w obrębie rodziny i między jej członkami. Jeśli więc chcemy zrozumieć interakcje ojców – dziecko, to musimy wziąć pod uwagę nie tylko wkład ojców, ale także wpływ dzieci i matek na zaangażowanie ojców w tym samym kontekście rodzinnym. Zastosowaliśmy to podejście teoretyczne przez ocenę związku między interakcjami ojców – dziecko a indywidualnymi cechami ojca, dziecka i matki w tym samym kontekście rodzinnym.

Po drugie, w skład systemu rodzinnego wchodzi nie tylko zorganizowane, wzajemnie zależne jednostki, ale także wzajemnie powiązane podsystemy, takie jak małżeństwo rodziców czy relacje rodzic – dziecko. Co za tym idzie, zaangażowanie ojcowskie należy rozpatrywać nie tylko w kontekście wzajemnie powiązanych jednostek – członków rodziny, ale także w kontekście współzależnych podsystemów rodzinnych. Dlatego nasz model uwzględnia interakcje matka – dziecko oraz stopień bliskości w małżeństwie, aby wyjaśnić związek między podsystemami rodzinnymi a jakością interakcji ojców – dziecko.

Po trzecie, zgodnie z teorią systemów rodzinnych charakter procesów rodzinnych jest nie tylko addytywny, ale także interakcyjny. Sugeruje to zmienność oddziaływania ojców, matek i dzieci na interakcję ojców – dziecko, przy czym wpływ każdej z tych osób jest funkcją oddziaływania pozostałych. Z perspektywy systemowej owe czynniki moderujące stwarzają różnice w kontekście rodzinnym, które mogą się przyczyniać do zróżnicowania interakcji ojców – dziecko. Spośród ogromnej różnorodności czynników moderujących, jakie mogą oddziaływać w obrębie danego systemu rodzinnego, nasza analiza skupia się na istotnej kwestii, dotąd pomijanej w piśmiennictwie – na potrzebie lepszego zrozumienia sposobów, w jakie indywidualne cechy ojców i dzieci wpływają na jakość ich interakcji w diadzie. Dlatego przeanalizowałyśmy dwukierunkowe interakcje między wszystkimi cechami ojców i dzieci uwzględnionymi w modelu systemowym.

Wreszcie, Doherty i in. (1998) wzbogacili model systemów rodzinnych o wrażliwość na wpływ czynników środowiskowych, kładąc nacisk na fakt, że rodziny funkcjonują w szerszym kontekście społeczno-ekonomicznym. Czynniki społeczno-ekonomiczne, takie jak pozycja ekonomiczna rodziny w społeczeństwie, poziom wykształcenia rodzica, przynależność etniczna czy wzajemne zależności między pracą zawodową a życiem rodzinnym, wpływają na funkcjonowanie rodziny. Z tego powodu w naszym modelu uwzględniliśmy zmienne reprezentujące wymienione konteksty interakcji ojców – dziecko, aby lepiej wyjaśnić związek między kontekstem społecznym a jakością relacji ojców – dziecko. Poniżej omówimy informacje z piśmiennictwa dotyczące powiązań systemowo-ekologicznych

między interakcjami ojców – dziecko a cechami indywidualnymi ojców, dzieci i matek, a także cechami diadycznymi interakcji matka – dziecko i relacji małżeńskiej rodziców.

Wkład ojca w interakcje ojciec – dziecko

Badania dotyczące wkładu ojców w interakcje ojciec – dziecko ujawniły liczne cechy ojca, które mogą wpływać na jego interakcje z dzieckiem. W tym krótkim przeglądzie skupiamy się na wpływie postaw wychowawczych mężczyzn oraz ich odpowiedzialności za opiekę nad dzieckiem na jakość interakcji ojciec – dziecko.

Postawy wychowawcze. W swoim systemowym modelu predyktorów jakości rodzicielstwa Belsky (1984) wysunął tezę, że postawy rodzica mogą wpływać na poziom jego kompetencji wychowawczych i z dużym prawdopodobieństwem oddziałują na jego cele wychowawcze, co może wpływać na zaangażowanie rodzica w relację z dzieckiem. W badaniach empirycznych potwierdzono występowanie tego związku u ojców. Autorzy wcześniejszych badań analizowali wpływ takich postaw, jak poczucie samoskuteczności (Bonney, Kelley, Levant, 1999), spostrzegana wartość i cel zaangażowania ojcowskiego (Beitel, Parke, 1998; Fagan, Barnett, 2003) oraz strategia wychowawcza – autorytatywna lub autorytarna (Gaertner, Spinard, Eisenberg, Greving, 2007), na zaangażowanie ojców. Postawy rodzicielskie ojców wydają się istotnymi korelatami ich zachowań rodzicielskich.

Mimo związku między postawami a interakcją ojciec – dziecko, Cabrera, Fitzgerald, Bradley, Roggman (2007) zwracają uwagę, że wpływ męskich postaw – tradycyjnych lub zorientowanych na dziecko – zajmuje niewiele miejsca w piśmiennictwie dotyczącym zaangażowania ojcowskiego. Naszym zdaniem takie uogólnione przekonania są również istotnymi korelatami jakości interakcji ojciec – dziecko. Na przykład ojciec, który wyznaje poglądy wychowawcze skoncentrowane na potrzebach dorosłych, co przejawia się przekonaniem o konieczności ścisłego kontrolowania zachowania dziecka i wymaganiem od niego bezwzględności posłuszeństwa wobec dorosłych, prawdopodobnie będzie chłodniejszy emocjonalnie i mniej serdeczny wobec swojego dziecka, co będzie skutkowało niższą jakością interakcji w diadzie ojciec – dziecko. Przewidujemy, że im bardziej tradycyjne są przekonania wychowawcze ojca, tym niższa będzie jakość jego interakcji z dzieckiem.

Odpowiedzialność za opiekę nad dzieckiem. Odpowiedzialność za opiekę obejmuje takie zadania, jak planowanie i kierowanie aktywnościami w życiu

dziecka oraz koordynowanie przeznaczonych dla niego zasobów. Lamb, Pleck, Charnov, Levine (1985) uważają, że odpowiedzialność za własne dziecko jest jednym z najważniejszych elementów zaangażowania ojcowskiego, powiązany z faktycznym zaangażowaniem ojca w relację ojciec – dziecko, lecz od niego odrębnym. Niestety zarówno ilościowe (takie jak poziom odpowiedzialności ojca za dziecko), jak i jakościowe elementy zaangażowania ojcowskiego (na przykład jakość interakcji w diadzie ojciec – dziecko) są rzadziej analizowane w obrębie tych samych modeli (Parke, 2002). Zdaniem niektórych autorów wynika to z założenia, że wysoki poziom odpowiedzialności za opiekę nad dzieckiem jest silnie skorelowany z jakością zaangażowania ojcowskiego. Krytycy tego założenia wskazują na potrzebę przeprowadzenia większej liczby badań związków między odpowiedzialnością za opiekę a jakością opieki. W niniejszym artykule zadajemy proste pytanie: czy istnieje dodatnia korelacja między odpowiedzialnością ojców za opiekę nad dziećmi a jakością interakcji ojciec – dziecko?

Wkład dzieci w interakcje ojciec – dziecko

Od czasu, gdy Bell (1968) po raz pierwszy wysunął tezę, że dzieci wywierają bezpośredni i pośredni wpływ na swoich rodziców, badacze zajmowali się takimi cechami dzieci, jak płeć, kolejność narodzin i temperament jako predyktorami interakcji rodzic – dziecko, zachowań rodzicielskich i przekonań na temat wychowania (Kelley, Smith, Green, 1998; Levy-Shiff, 1994; NICHD Early Child Care Research Network, 2000). Na przykład wyniki niektórych badań sugerują, że ojcowie wykazują większe zaangażowanie w wychowanie synów niż córek, przy czym tendencja ta nasila się, w miarę jak dzieci dorastają (Parke, 2002). Ponadto wyniki ostatnich badań wskazują, że dzieci pierworodne każdego dnia otrzymują od ojców 20–30 minut więcej czasu (tzw. czasu wysokiej jakości, kiedy to rodzic poświęca dziecku całą swoją uwagę) niż dzieci urodzone jako drugie w tej samej rodzinie (Price, 2008). Wreszcie, temperament dziecka może wpływać na to, w jaki sposób jest ono spostrzegane przez rodzica, a także na to, jak rodzic widzi siebie w roli rodzicielskiej. Oba te czynniki determinują rozwój relacji rodzic – dziecko z upływem czasu (Schoppem-Sullivan, Mangelsdorf, Brown, Sokolowski, 2007). Dlatego w swoim modelu uwzględniliśmy płeć dziecka, kolejność narodzin i temperament jako istotne korelaty zaangażowania ojcowskiego.

Umiejętności społeczne. Chociaż inne kompetencje dziecka, takie jak umiejętności społeczne, w teorii wydają się istotnymi predyktorami wzorów interakcji

ojciec – dziecko (Palkovitz, Marks, Appleby, Holmes, 2003), rzadziej bywają one przedmiotem badań jako czynniki wpływające na te interakcje. Wyjątkiem od tej reguły jest przeprowadzone niedawno badanie, które wykazało, że towarzyskość dziecka jest predyktorem ilości czasu spędzanego z nim przez ojca, dostępności ojca oraz jego odpowiedzialności za opiekę nad dzieckiem (McBride, Schoppe, Rane, 2002). Z tego powodu uwzględniliśmy kompetencje społeczne dziecka w naszym modelu i wysunęliśmy hipotezę, że wyższy poziom tych umiejętności (mierzonych w wieku 54 miesięcy, czyli 4,5 roku) będzie się wiązał z wyższą jakością interakcji w diadzie ojciec – dziecko w czasie, gdy dziecko będzie w pierwszej klasie szkoły podstawowej. Kontrolując jakość interakcji ojciec – dziecko w wieku 54 miesięcy, możemy lepiej przeanalizować wpływ umiejętności społecznych dzieci jako czynników oddziałujących na wzory interakcji w diadzie.

Kompetencje językowe. Kompetencje językowe dzieci z dużym prawdopodobieństwem wpływają na interakcje ojciec – dziecko. Badania zależności między rozwijającymi się umiejętnościami językowymi a poziomem synchronii w diadzie niemowlę/małe dziecko – matka położyły podwaliny pod analizy dotyczące ojców. Na przykład Bronson (1974) obserwował diady niemowlę – matka i doszedł do wniosku, że na skutek coraz lepszej zdolności dziecka do utrzymywania uwagi matki i wyrażania swoich potrzeb, kontakt matki z dzieckiem stopniowo się poprawia. Spodziewamy się, że kompetencje językowe dziecka wspierają interakcje ojciec – dziecko. Dzięki kontrolowaniu jakości interakcji ojciec – dziecko w wieku 54 miesięcy możemy lepiej przeanalizować wpływ kompetencji językowych dzieci jako czynników oddziałujących na interakcje ojciec – dziecko uczące się w pierwszej klasie szkoły podstawowej.

Wkład matek w interakcje ojciec – dziecko

Zgodnie z modelem systemowo-ekologicznym cechy jednego członka grupy wpływają na cechy i wzory zachowań pozostałych jej członków, ponieważ jednostki należące do rodziny pełnią role, przestrzegają zasad i tworzą wzory komunikacji, które są swoiste dla danej grupy rodzinnej. Teza ta znajduje potwierdzenie w wynikach badań dotyczących czynników związanych z matką jako predyktorów zaangażowania ojcowskiego. Doświadczana przez matkę potrzeba potwierdzenia tożsamości macierzyńskiej (Allen, Hawkins, 1999), jej postawy odnoszące się do roli ojca (Palkovitz, 1984), przekonania dotyczące zróżnicowania ról w rodzinie w zależności od płci (Fagan, Barnett, 2003), a także ocena kompetencji

rodzicielskich ojca (Beitel, Parke, 1998) – wszystkie te czynniki wpływają na zaangażowanie ojcowskie. Chociaż w ostatnich badaniach ujawniono związek między różnymi postawami matek a zaangażowaniem ojców, dane dotyczące zależności między pracą zawodową matki a interakcjami ojciec – dziecko pozostają niejednoznaczne.

Praca zawodowa matki. Cechy pracy zawodowej matki, a zwłaszcza liczba godzin spędzanych przez nią w pracy, są powiązane z ilościowym wymiarem zaangażowania ojca (Grych, Clark, 1999; McBride i in., 2002; NICHD Early Child Care Research Network, 2000). Dane dotyczące związku między pracą zawodową matki a jakością interakcji ojciec – dziecko są bardziej niejednoznaczne. Clarke-Stewart, Gruber i Fitzgerald (1994) doszli do wniosku, że w badanej przez nich próbie praca zawodowa matki nie była związana z jakością ani stylem zachowań ojcowskich, podczas gdy Barnett i Gareis (2007) ustalili, że godziny pracy matek różnicująco wpływają na zaangażowanie ojców. W ich badaniu ojcowie, których żony pracowały wieczorami, wykazywali wyższy poziom kompetencji rodzicielskich i większą wiedzę na temat życia codziennego swoich dzieci niż mężczyźni, których żony pracowały na dzienną zmianę. Tymczasem Belsky (1999) stwierdził, że ojcowie synów pierworodnych wykazywali mniejszą wrażliwość na potrzeby swoich dzieci oraz zapewniali im mniej czułą i troskliwą opiekę podczas obserwacji domowej (prowadzonej od 15 do 33 miesiąca życia chłopców), kiedy ich synowie spędzali więcej godzin w placówkach opieki dziennej – przypuszczalnie ze względu na pracę zawodową matek.

Rozpatrując te niejednoznaczne dane w ramach modelu systemowo-ekologicznego, sugerujemy, że wpływ zatrudnienia matki na interakcje ojciec – dziecko zależy prawdopodobnie od postaw i przekonań rodziców. Opierając się wyłącznie na liczbie godzin, można przeoczyć ważne różnice indywidualne w zakresie zaangażowania ojców, związane z zatrudnieniem matek. W tym modelu zestawiamy liczbę godzin spędzanych przez matki w pracy z zadowoleniem ojców z zatrudnienia ich żon i z przekonaniami matek na temat wpływu pracy zawodowej matki na rozwój dziecka, dzięki czemu możemy w szerszym kontekście analizować oddziaływanie pracy zawodowej matek na inne systemowo-ekologiczne aspekty interakcji ojciec – dziecko.

Interakcje matka – dziecko. Większość modeli analizujących korelację między jakością interakcji ojciec – dziecko a rozwojem dziecka zawiera w sobie pewną miarę interakcji matka – dziecko, co wynika z założenia, że w tej samej rodzinie interakcje matka – dziecko i ojciec – dziecko z pewnością są powiązane (Pleck, Masciadrelli, 2004). Podejście systemowe przemawia za istnieniem takiego

połączenia, ponieważ oba rodzaje interakcji wiążą się ze sobą przez podsystem rodzic – dziecko. Niestety w bardzo niewielu badaniach analizowano bezpośrednio zależność między interakcjami matka – dziecko a interakcjami ojciec – dziecko (Marsiglio, Day, Lamb, 2000). Aby wypełnić tę lukę, sprawdzamy, czy między tymi dwiema zmiennymi występuje bezpośrednia zależność.

Istnieją dwie konkurencyjne hipotezy dotyczące charakteru związku między interakcjami matka – dziecko a ojciec – dziecko. Hipoteza komplementarności sugeruje dodatnią korelację między tymi dwiema zmiennymi, opierając się na ogólnym założeniu, że pozytywny lub negatywny klimat emocjonalny panujący w rodzinie wpływa w podobny sposób na relacje w diadach matka – dziecko i ojciec – dziecko. Hipoteza kompensacyjna sugeruje ujemny związek między interakcjami matka – dziecko a ojciec – dziecko, niska jakość interakcji w jednej diadzie może skłaniać drugiego rodzica, dziecko albo oboje do coraz silniejszego koncentrowania uwagi na sobie nawzajem, mającego zrekompensować niższą jakość interakcji z pierwszym rodzicem. Dlatego sprawdzając, czy istnieje bezpośrednia zależność między tymi dwoma typami interakcji, próbujemy także ustalić, która ze wspomnianych hipotez znajduje mocniejsze poparcie w zgromadzonych danych.

Relacja małżeńska rodziców a interakcje ojciec – dziecko

Wreszcie, zgodnie z podejściem systemowo-ekologicznym jakość relacji w podsystemie małżeńskim powinna wpływać na jakość relacji rodzic – dziecko. Badania ujawniły niewątpliwy związek między jakością małżeństwa a interakcjami ojciec – dziecko (przegląd badań: Cummings, Goeke-Morey, Raymond, 2004). Niska jakość relacji małżeńskiej na ogół idzie w parze z niską jakością interakcji ojciec – dziecko. Zależność ta może odzwierciedlać procesy swoiste dla relacji między małżonkami lub wiązać się z konfliktami wychowawczymi między rodzicami (McBride, Rane, 1998). Chociaż szczegółowe wyjaśnienie procesów zachodzących na styku relacji małżeńskiej, rodzicielstwa i współrodzicielstwa jest niemożliwe ze względu na ograniczenia wtórnego zbioru danych, który wykorzystujemy w naszych analizach, Doherty i in. (1998) sugerują, że relacje ojciec – dziecko są podatniejsze na wpływ zmienności relacji małżeńskich niż relacje matka – dziecko. Dlatego spodziewamy się, że wyższa jakość relacji małżeńskiej będzie się wiązać z wyższą jakością interakcji ojciec – dziecko.

Pytania badawcze

Celem niniejszego badania jest weryfikacja założenia systemowo-ekologicznego, że interakcje ojciec – dziecko należy rozumieć jako proces addytywny, zachodzący w czasie między członkami systemu rodzinnego. Przy użyciu technik regresji hierarchicznej w pierwszej kolejności sprawdzamy, czy wcześniejsze miary indywidualnych czynników społeczno-demograficznych oraz cech ojca, dziecka i matki mają istotne znaczenie dla interakcji ojciec – dziecko uczące się w pierwszej klasie szkoły podstawowej (niezależnie od innych czynników uwzględnionych w modelu). Po drugie, sprawdzamy, czy wcześniejsze miary jakości interakcji matka – dziecko i jakości relacji małżeńskiej między rodzicami mają istotny wkład w interakcje ojciec – dziecko w pierwszej klasie szkoły podstawowej (niezależnie od innych czynników ujętych w modelu). Po trzecie, testujemy założenie systemowo-ekologiczne, zgodnie z którym charakter procesów rodzinnych jest nie tylko addytywny, ale także interakcyjny. Ze względu na lukę w dotychczasowych badaniach dotyczących moderującego wpływu ojców i dzieci na ich wzajemne relacje, nasze analizy moderacyjne koncentrują się na dwukierunkowych interakcjach między indywidualnymi cechami ojców i dzieci w modelu. Wysunęliśmy przy tym hipotezę, że interakcje ojciec – dziecko różnią się w zależności od interakcyjnej kombinacji tych cech.

W tej szeroko zakrojonej analizie systemowo-ekologicznej zawarte są hipotezy dotyczące przewidywanego wpływu podsystemów indywidualnych i diadycznych na interakcje ojciec – dziecko. Wysunęliśmy na przykład hipotezę, że tradycyjne postawy ojca dotyczące wychowania będą ujemnie związane z jakością interakcji ojciec – dziecko, podczas gdy jego odpowiedzialność za opiekę nad dzieckiem będzie dodatnio związana z jakością tych interakcji. Ponadto przewidujemy, że w wypadku chłopców, dzieci pierwotnych i dzieci odznaczających się łatwiejszym temperamentem jakość interakcji ojciec – dziecko może być wyższa niż u innych dzieci. Mimo niedostatku badań dotyczących zależności między kompetencjami społecznymi i językowymi dzieci a jakością interakcji ojciec – dziecko, sformułowaliśmy wstępną hipotezę, że zarówno umiejętności społeczne dziecka, jak i jego kompetencje językowe będą dodatnio związane z jakością tych interakcji.

Ponadto dostrzegaliśmy potrzebę rozstrzygnięcia wątpliwości dotyczących związku między pracą zawodową matki a interakcjami ojciec – dziecko. Wysunęliśmy hipotezę, że wpływ pracy zawodowej matki na te interakcje będzie zależał nie tylko od liczby godzin spędzanych przez matkę w pracy, ale także od postaw i przekonań obojga rodziców dotyczących pracy zawodowej matki.

Sformułowaliśmy również dwie konkurencyjne hipotezy na temat zależności między interakcjami matka – dziecko a interakcjami ojciec – dziecko. Po pierwsze, hipoteza komplementarności sugeruje dodatnią korelację między interakcjami matka – dziecko i ojciec – dziecko. Po drugie, hipoteza kompensacyjna sugeruje, że te dwa rodzaje interakcji są skorelowane ujemnie.

Metodologia

Osoby badane

W niniejszym badaniu wykorzystano próbę pochodzącą z badania opieki w okresie wczesnego dzieciństwa (*Study of Early Child Care*) – kompleksowego badania podłużnego sfinansowanego przez Narodowy Instytut Zdrowia Dziecka i Rozwoju Człowieka (NICHD) im. Eunice Kennedy Shriver. Badacze zrekrutowali uczestników z 31 szpitali zlokalizowanych w dziesięciu rejonach geograficznych Stanów Zjednoczonych. Otrzymano próbę złożoną ze 1364 zdrowych niemowląt oraz ich rodzin. Dobór próby opisano szczegółowo w raporcie NICHD Early Child Care Research Network (1997). Dane pochodzące od matek i dzieci zebrano w czasie, gdy dzieci miały 1, 6, 15, 24, 36 i 54 miesiące oraz gdy uczyły się w pierwszej klasie szkoły podstawowej (NICHD Early Child Care Research Network, 2004). Niestety w części rejonów geograficznych dane na temat interakcji ojciec – dziecko zebrano dopiero w drugiej fazie gromadzenia danych. Na przykład dane dotyczące odpowiedzialności ojców za opiekę nad dzieckiem oraz ich przekonań na temat wychowania zebrano dopiero w czasie, gdy dzieci były w pierwszej klasie. Ponadto w obserwacjach interakcji ojciec – dziecko uwzględniono jedynie ojców mieszkających ze swoimi dziećmi, a co za tym idzie – przedstawione tu analizy przeprowadzono w próbie złożonej z ojców żyjących w stabilnym związku małżeńskim z matkami dzieci i mieszkających na stałe z rodziną, którzy wykonali ustrukturyzowane zadanie oparte na interakcji z dzieckiem w czasie, gdy uczęszczało ono do pierwszej klasy ($n = 586$). Mimo wspomnianych ograniczeń duża skala omawianego badania oraz dostęp do danych indywidualnych i diadycznych dotyczących dzieci, matek i ojców w tej samej rodzinie pozwalają na rozwinięcie i uzupełnienie wcześniejszych badań, w których zabrakło zróżnicowania geograficznego badanej próby i niezależnego pomiaru.

Wśród dzieci wchodzących w skład badanej próby liczba chłopców i dziewczynek była podobna. W większości były to dzieci białe, nienależące do mniejszości

latynoskiej (89%). Ten podzbiór rodzin amerykańskich odznacza się istotnie wyższym poziomem wykształcenia i osiąga wyższe dochody niż cała próba uwzględniona w badaniu opieki w okresie wczesnego dzieciństwa – czego można było oczekiwać w grupie osób żyjących w stabilnych związkach małżeńskich.

Miary zmiennych

Wykształcenie ojca i rasa dziecka. Informacje na temat wykształcenia ojców oraz rasy/przynależności etnicznej dzieci zebrano podczas wywiadu, jaki przeprowadzono z matkami miesiąc po porodzie. W odniesieniu do przynależności etnicznej zastosowano kodowanie zero-jedynkowe (*dummy coding*), przy czym grupę odniesienia („0”) stanowiły białe dzieci nielatynoskie, a wszystkie inne grupy etniczne zakodowano jako „1” ze względu na niewystarczającą liczebność pozostałych grup.

Średnie dochody ojca. Ponieważ rola ojca jako żywiciela rodziny jest predyktorem jego zachowań (Christiansen, Palkovitz, 2001), nasze analizy koncentrują się na dochodach ojca, a nie na łącznych dochodach rodziny. Miarą tej zmiennej była średnia wszystkich dochodów uzyskanych przez ojca w czasie, gdy dziecko miało 6, 15, 24, 36 i 54 miesiące. W ten sposób chcieliśmy uzyskać możliwie najwyraźniejszy obraz roli ojca jako żywiciela rodziny przed dokonaniem oceny jakości jego interakcji z dzieckiem. Aby zmniejszyć skośność i spłaszczenie rozkładu, wykorzystano logarytm naturalny z wartości dochodów innych niż uzyskane przez matkę.

Przekonania ojców na temat wychowania dzieci. Kiedy badane dzieci uczęszczały do pierwszej klasy, dokonano pomiaru przekonań wychowawczych ojców przy użyciu 22 pozycji zaczerpniętych ze skali oceniającej nowoczesność przekonań rodziców na temat wychowania (Parental Modernity Scale of Child-rearing and Educational Beliefs; Shaefer i Edgerton, 1985). Pozycje te były oceniane na pięciopunktowej skali Likerta od 1 (*zdecydowanie się nie zgadzam*) do 5 (*zdecydowanie się zgadzam*). Oto przykładowe pozycje: „Najważniejszą rzeczą, jaką trzeba wpoić dzieciom, jest bezwzględne posłuszeństwo wobec każdego, kto ma władzę lub autorytet” oraz „Dzieci trzeba starannie dyscyplinować od samego początku, w przeciwnym razie ich naturalne impulsy sprawią, że nie sposób będzie nad nimi zapanować”. Wyższe wyniki wskazują na przekonania w większym stopniu skoncentrowane na dorosłych ($\alpha = 0,88$).

Odpowiedzialność ojców za wychowanie dzieci. Kiedy badane dzieci były w pierwszej klasie, ich ojcowie oceniali swoje zaangażowanie w 16 czynności

związanych z opieką nad dziećmi (takich jak kąpanie, przygotowanie drugiego śniadania do szkoły czy wstawanie w nocy, gdy dziecko wymaga opieki) na pięciopunktowej skali proporcjonalnej – od 1 (*to zadanie mojej partnerki*) do 5 (*to moje zadanie*). Wyższe wartości wskazują na większą odpowiedzialność ojca (i mniejszą odpowiedzialność matki) za czynności związane z opieką nad dzieckiem ($\alpha = 0,84$).

Temperament dziecka. Podczas wizyt domowych, które odbyły się po ukończeniu przez dzieci sześciu miesięcy, matki oceniały temperament swoich pociech na trzypunktowej skali, przy użyciu zmodyfikowanego *Kwestionariusza temperamentu w okresie wczesnego niemowlęctwa* (Early Infant Temperament Questionnaire; Carey i McDevitt, 1978). Wyższe wyniki wskazują na łatwiejszy temperament dziecka ($\alpha = 0,81$). Chociaż miara ta ma istotne ograniczenie – jest dostępna wyłącznie w dzieciństwie – temperament jest ważną zmienną transakcyjną, która powinna wpływać na wczesną dynamikę relacji. Ponadto, jak sugerują Rothbart i Bates (2006), teoria wskazuje, że temperament jest względnie stałą cechą indywidualną, która nie zmienia się z upływem czasu lub zależnie od sytuacji.

Kompetencje językowe dziecka. W wieku 54 miesięcy (4,5 roku) dzieci przebadano przy użyciu *Skali kompetencji językowych w wieku przedszkolnym* (Preschool Language Scale–3; PLS–3), aby ocenić ich słownictwo, znajomość gramatyki i morfologii oraz rozumowanie językowe (Zimmerman, Steiner, Pond, 1979). Obliczono sumę wyników na skalach komunikacji receptywnej i ekspresywnej. Dzieci z badanej próby uzyskały wyniki od 50 do 137. Wyższe wyniki świadczą o wyższym poziomie receptywnych i ekspresywnych umiejętności językowych dziecka.

Kompetencje społeczne dziecka. Kiedy badane dzieci ukończyły 54 miesiące, rodziców poproszono o ocenę ich gotowości do współpracy, pewności siebie, odpowiedzialności i samokontroli przy użyciu *Systemu oceny kompetencji społecznych* (Social Skills Rating System; Gresham, Elliot, 1990). Rodzice oceniali częstotliwość występowania określonych zachowań na skali od 0 (*nigdy*) do 2 (*bardzo często*). Wyższy wynik łączny świadczy o lepszych umiejętnościach społecznych dziecka (w grupie ojców $\alpha = 0,86$, w grupie matek $\alpha = 0,87$). W analizie wykorzystano osobno oceny dokonane przez ojców i matki, ponieważ wartości te nie były ze sobą silnie skorelowane ($r = 0,37$, $p < 0,001$).

Praca zawodowa matki. Matki określały liczbę godzin, jaką spędzały tygodniowo w pracy w czasie, gdy ich dziecko miało 54 miesiące. Utworzono kody (*dummy codes*) odpowiadające trzem grupom matek, wyodrębnionym ze względu na czas spędzany w pracy: krótki czas pracy (0–9 godzin tygodniowo), praca w niepełnym

wymiarze godzin (10–32 godziny tygodniowo) oraz praca na cały etat (33 lub więcej godzin tygodniowo). Grupa *krótki czas pracy* była grupą odniesienia w analizach regresji.

Spostrzegane koszty pracy zawodowej matki. Miesiąc po urodzeniu dziecka badane matki wypełniały *Kwestionariusz postaw wobec pracy zawodowej matek* (Greenberger, Goldberg, Crawford, Granger, 1988). Na wynik składają się odpowiedzi badanych na sześć pozycji mierzących przekonania o szkodliwym wpływie pracy zawodowej matki na dziecko. Przykładowe pozycje: „Dzieci rzadziej budują serdeczną, bezpieczną więź z matką, która pracuje w pełnym wymiarze godzin”, „Dzieci, których matki pracują zawodowo, częściej zostają same i są narażone na niebezpieczne sytuacje”, „Matki, które pracują zawodowo, częściej niż matki niepracujące poza domem mają dzieci z problemami psychicznymi”. Matki udzielały odpowiedzi na skali od 1 (*zdecydowanie się nie zgadzam*) do 6 (*zdecydowanie się zgadzam*). Wyższe wyniki wskazują na silniejsze przekonanie, że praca zawodowa matki niekorzystnie wpływa na rozwój dziecka.

Zadowolenie z pracy zawodowej matki. Kiedy dzieci miały 36 miesięcy, matki odpowiadały na pięciopunktowej skali Likerta na pytanie: „W jakim stopniu twój mąż/partner jest zadowolony z twojej obecnej sytuacji zawodowej?” Wyższe wyniki wskazywały na większe zadowolenie ojców z sytuacji zawodowej matek. Chociaż we wcześniejszych badaniach wykazano związek między interakcjami ojciec – dziecko a pracą zawodową matki, my połączyliśmy liczbę godzin spędzanych przez matkę w pracy z zadowoleniem ojca z pracy zawodowej żony (partnerki), aby przyjrzeć się wpływowi zatrudnienia matki na interakcje ojciec – dziecko w szerszym kontekście. Chociaż wydaje się, że lepiej byłoby dokonać pomiaru zadowolenia ojca z sytuacji zawodowej matki w mniejszym odstępnie czasowym od oceny interakcji ojciec – dziecko (dokonanej w pierwszej klasie), nie było to możliwe w drugiej fazie gromadzenia danych. Dlatego miara ta odzwierciedla postawę ojca w czasie, gdy dziecko było młodsze.

Pozytywne interakcje w diadzie matka – dziecko. Kiedy dzieci miały 54 miesiące, przeprowadzono obserwację matek i dzieci podczas wykonywania trzech ustrukturyzowanych zadań interakcyjnych w warunkach laboratoryjnych. Zadania te były zbyt trudne, aby czteroipółletnie dziecko mogło je wykonać samodzielnie. Starannie przeszkoleni obserwatorzy zakodowali zarejestrowane kamerą wideo interakcje ze względu na cechy swoiste dla dziecka, dla matki i dla diady matka – dziecko. System kodowania obejmował wartości 1–7 i został opracowany na podstawie skal oceny zadań edukacyjnych autorstwa Egelanda i Hiester (1993; zob. NICHD Early Child Care Network, 2004 – więcej szczegółów na temat

poszczególnych zadań i kodów obserwacyjnych). Poziom powtarzalności między obserwatorami wynosił 0,80–0,92.

Przeprowadzono proces wyodrębnienia głównych składowych z rotacją varimax, żeby ustalić, w których pozycjach najlepiej uchwycono diadyczną naturę interakcji matka – dziecko. Jeden z czynników o wartości własnej (*Eigenvalue*) równej 6,99 wyjaśniał 64% ogółu wariancji. Dlatego opracowałyśmy prosty wynik średni oparty na pozycjach o ładunkach czynnikowych wynoszących co najmniej 0,50. Ponieważ wspomniany czynnik obejmował pozycje dotyczące zachowania dziecka (sposobu doświadczania sesji przez dziecko, czułości wobec matki), zachowania matki (jej wspierającej obecności) oraz pewnych aspektów interakcji w diadzie (wzajemności afektywnej, współpracy ukierunkowanej na cel), ów łączny wynik został określony mianem „pozytywne interakcje w diadzie matka – dziecko”.

Bliskość w związku małżeńskim. Kiedy dzieci miały 54 miesiące, ojcowie i matki wypełnili liczącą sześć pozycji podskale bliskości emocjonalnej, zaczerpniętą z *Osobistego kwestionariusza bliskości w związku* (Personal Assessment of Intimacy in Relationships; Schaefer, Olson, 1981). Oto przykładowe pozycje: „Mój współmałżonek/partner słucha mnie, kiedy potrzebuję kogoś, z kim mogłabym porozmawiać”, „Czasami czuję się zaniedbywany przez moją żonę/partnerkę”. Badani odpowiadali na skali od 1 (*zdecydowanie się nie zgadzam*), do 5 (*zdecydowanie się zgadzam*). Wyższe wyniki wskazują na lepszą ocenę bliskości emocjonalnej i wsparcia w małżeństwie. W analizach uwzględniono osobno odpowiedzi ojców i matek, ponieważ były one tylko umiarkowanie skorelowane ($r = 0,41$, $p < 0,001$; żony: $\alpha = 0,86$, mężowie: $\alpha = 0,84$).

Pozytywne interakcje w diadzie ojciec – dziecko. Pozytywne interakcje między ojcem a dzieckiem oceniono dwukrotnie podczas wizyt w domu każdej z rodzin – pierwszy raz, gdy dziecko miało 54 miesiące, a następnie, gdy chodziło do pierwszej klasy. Podczas tych wizyt ojcowie i dzieci wykonywali częściowo ustrukturyzowane zadania interakcyjne, które zajmowały około 15 minut. Zadania te były zbyt trudne, aby dzieci mogły je wykonać samodzielnie. Ich pomyślne wykonanie wymagało pomocy i współpracy ze strony ojca. Kiedy dzieci miały 54 miesiące, pierwsze zadanie polegało na zbudowaniu toru – ciągu ramp i zjeżdżałni – po którym miały się toczyć szklane kulki. Następnie dzieci i ich ojców zaproszono do uczestnictwa w zabawie wyobraźniowej opowiadającej o życiu rodzin afrykańskich zwierząt – z użyciem rekwizytów charakterystycznych dla środowiska puszczy tropikalnej. Kiedy dzieci były w pierwszej klasie, wspólnie z ojcami rysowały żaglówkę przy użyciu zabawkowej mechanicznej tablicy do rysowania, przy czym każde z nich trzymało jedno pokrętko, aby narysować skośne

linie żagla. Następnie ojcowie i dzieci uczestniczyli razem w ćwiczeniu z wykorzystaniem brył geometrycznych, a na zakończenie grali w grę karcianą *slapjack*.

Wszystkie zadania interakcyjne służyły ocenie takich umiejętności regulacji emocjonalnej dziecka, jak hamowanie niewłaściwego afektu podczas prób wykonania trudnego zadania z pomocą ojca, wytrwałość mimo wysokiego poziomu trudności zadań oraz całościowe doświadczenie afektywne dziecka w trakcie sesji. Służyły również ocenie kompetencji interakcyjnych ojca, takich jak wiara we własną zdolność do odpowiedniego zaangażowania dziecka w zadanie, umiejętność wspierania autonomii dziecka, charakter jego obecności jako osoby wspierającej, gotowej służyć pomocą (odpowiednią według samego ojca i w ocenie dziecka). Oceniano dwie cechy diady: wzajemność afektywną i współpracę zorientowaną na cel (zob. Egeland, Heister, 1993 – bardziej szczegółowe definicje wszystkich kodów).

Przeszkoleni obserwatorzy zakodowali zarejestrowane kamerą wideo interakcje ojców – dziecko przy użyciu skal obejmujących wartości od 1 (poziom bardzo niski) do 7 (poziom bardzo wysoki), oceniając pięć cech ojca (wspierająca obecność, szacunek dla autonomii dziecka, stymulowanie rozwoju poznawczego, jakość pomocy oraz pewność siebie), cztery cechy dziecka (sprawczość, negatywizm, wytrwałość i całościowe doświadczenie sesji) oraz dwie cechy diady (współpracę zorientowaną na cel i wzajemność afektywną). Wszystkie nagrania zostały zakodowane w centrum badawczym przez obserwatorów, którzy nie znali historii żadnej z rodzin. Szacowana rzetelność między obserwatorami wynosiła 0,71–0,88.

Opracowałyśmy średnią ocenę jakości interakcji w diadzie, opartą na wynikach analizy głównych składowych z rotacją varimax, przeprowadzonej dla wszystkich kodów obserwacyjnych dotyczących cech ojców, dzieci i diad. Chociaż spodziewaliśmy się, że odkryjemy wiele wskaźników jakości interakcji ojców – dziecko, na poziomie indywidualnym i na poziomie diady, po uwzględnieniu wszystkich zmiennych ujawnił się tylko jeden czynnik o wartości własnej (*Eigenvalue*) większej lub równej 1,0. Czynnik ten, którego wartość własna wynosiła 6,9, wyjaśniał 63% całkowitej wariancji. Stworzyłyśmy więc zmienną złożoną (*composite variable*) obejmującą wszystkie kody obserwacyjne o ładunku czynnikowym równym co najmniej 0,50. Analiza głównych składowych wykazała, że zmienna obejmująca kody cech ojca (wspierająca obecność, szacunek dla autonomii dziecka), kody cech dziecka (doświadczenie sesji, sprawczość) oraz kody cech diady ojców – dziecko (wzajemność afektywna, współpraca zorientowana na cel) najlepiej wyjaśnia całkowitą wariancję. Owej zmiennej złożonej nadałyśmy nazwę „pozytywne interakcje w diadzie ojców – dziecko”.

Plan analizy

Imputacja brakujących danych

Przeprowadzono wielokrotną imputację brakujących wartości przy użyciu algorytmu EM w programie SAS, aby zaradzić problemowi brakujących wartości w badanej próbie oraz oszacować współczynniki z jak najmniejszym błędem. Krok pierwszy polegał na stworzeniu modelu imputacji. Wszystkie zmienne i zależności zawarte w modelu analizy zostały ujęte w modelu imputacji (Schafer, 1997). Po utworzeniu modelu imputacji w programie SAS wygenerowano pięć nowych (imputowanych) zbiorów danych – przy użyciu zmienności losowej i algorytmu EM. Zwiększenie liczby imputacji powoduje spadek poziomu niepewności związanej z imputacją, a zgodnie z kryteriami Rubin'a pięć imputacji zapewnia najefektywniejsze wykorzystanie algorytmu EM, zważywszy na ilość brakujących danych w badanej próbie (Schafer).

Następnie dopasowano modele regresji liniowej do każdego z pięciu imputowanych zbiorów danych, a otrzymane wartości szacunkowe zebrano razem, łącząc standaryzowane współczynniki dla wszystkich imputacji. Sumaryczny błąd standardowy i skorygowana liczba stopni swobody uwzględniają niepewność związaną z metodą doboru próby, brakami danych oraz imputacją, zapewniając najtrafniejsze oszacowanie efektów badanych zmiennych na podstawie tego modelu. Statystyki opisowe dla zmiennych uwzględnionych w badanej próbie przed procedurą imputacji i po jej zakończeniu przedstawiono w tabeli 1. Porównanie otrzymanych wyników wykazało, że procedura imputacji nie pociągnęła za sobą istotnych statystycznie różnic między średnimi i odchyleniami standardowymi w wypadku żadnej ze zmiennych. Pragniemy przy tym podkreślić, że nie dokonaliśmy imputacji brakujących danych dotyczących zmiennej zależnej.

Tabela 1. Średnie (odchylenia standardowe lub wartości procentowe) dla cech w całej badanej próbie przed i po imputacji brakujących danych

Zmienne (wiek dziecka)	Przed imputacją	Odsetek braków	Po imputacji (n = 586)
Spoleczno-demograficzne			
Wykształcenie ojca (1 miesiąc)	15,31 (2,52)	0	15,31 (2,52)
Dochody ojca w USD (6–54 miesiące)	49326 (51238)	0	49326 (51238)
Dziecko białe, nielatynoskie (1 miesiąc)	522 (89%)	0	522 (89%)
Cechy ojca			
Interakcje w diadzie – zm. złożona (54 miesiące)	5,85 (0,77)	7	5,88 (0,78)
Tradycyjne przekonania (1 klasa)	58,48 (13,46)	5	58,53 (13,50)
Odpowiedzialność (1 klasa)	2,50 (0,37)	6	2,52 (0,37)
Cechy dziecka			
Chłopiec (%)	293 (50%)	0	293 (50%)
Dziecko pierwotne (%)	253 (43%)	0	253 (43%)
Temperament (6 miesięcy)	2,66 (0,53)	1	2,66 (0,53)
Kompetencje językowe (54 miesiące)	105,39 (17,47)	6	105,29 (17,55)
Kompetencje społeczne (M – 54 miesiące)	50,98 (8,56)	1	51,00 (8,56)
Kompetencje społeczne (O – 54 miesiące)	49,94 (8,47)	9	49,91 (8,34)
Cechy matki			
Praca w pełnym wymiarze godzin (54 miesiące)	230 (39%)	0	230 (39%)
Praca w niepełnym wymiarze godzin (54 miesiące)	156 (27%)	0	156 (27%)
Zadowolenie z pracy matki (O – 36 miesięcy)	4,21 (0,99)	1	4,21 (0,99)
Koszty pracy zawodowej matki (M – 1 miesiąc)	-0,76 (7,37)	0	-0,76 (7,37)
Interakcje matka – dziecko			
Interakcje w diadzie – zm. złożona (54 miesiące)	5,14 (0,95)	0	5,14 (0,95)
Relacja małżeńska rodziców			
Ocena żony (54 miesiące)	3,84 (0,86)	2	3,84 (0,86)
Ocena męża (54 miesiące)	3,99 (0,85)	7	3,94 (0,85)
Interakcje ojciec – dziecko			
Interakcje w diadzie, 1 klasa – zm. złożona (zmien-na zależna)	5,43 (0,87)	0	5,43 (0,87)
<i>Uwaga: Nie stwierdzono istotnych różnic między średnimi i odchyleniami standardowymi zmiennych po imputacji brakujących wartości.</i>			

Analiza regresji

Zastosowano regresję metodą zwykłych najmniejszych kwadratów (ordinary least squares, OLS), aby przetestować poszczególne części modelu. Następnie dodano zbiory predyktorów – w blokach. Każdą grupę predyktorów zweryfikowano niezależnie od pozostałych, kontrolując wpływ zmiennych społeczno-demograficznych przed włączeniem danego zbioru do większego modelu. Otrzymane współczynniki nie różniły się jednak istotnie od tych otrzymanych w kompletnym modelu (wyniki dostępne na życzenie). Pragniemy zauważyć, że chociaż modelowanie krzywej wzrostu nie było możliwe w omawianych analizach ze względu na jednokrotny pomiar cech ojców, jednak zastosowana przez nas procedura imputacji wielokrotnej wykorzystuje najbardziej prawdopodobne oszacowania wszystkich współczynników regresji (jest to ta sama, solidna technika szacowania wartości parametrów, którą wykorzystuje się w technikach modelowania krzywej wzrostu czy hierarchicznego modelowania liniowego; więcej szczegółów znaleźć można w: Schafer, 1997).

Najpierw przeanalizowano pojedynczo interakcje między zmiennymi objaśniającymi (interaction terms). Zmienne zostały scentrowane w celu ułatwienia interpretacji wyników. Następnie utworzono ostateczne modele przez wprowadzenie wszystkich istotnych interakcji między zmiennymi. Testy post hoc istotnych interakcji przeanalizowano metodą Aiken i Westa (1991). Dla przejrzystości naszych modeli przedstawiamy wyłącznie istotne interakcje między zmiennymi.

Wyniki

Wyniki kompletnych modeli, po kumulatywnym wprowadzeniu bloków predyktorów, pokazano w tabeli 2.

Cechy społeczno-demograficzne

W modelu 1 przeanalizowano trzy zmienne społeczno-demograficzne: wykształcenie ojca, przynależność etniczną dziecka i dochody ojca. Wysoki poziom wykształcenia i dochodów ojca okazał się istotnie związany z interakcjami ojciec – dziecko, ale inne czynniki rodzinne wprowadzone do modelu okazały się wyjaśniać efekty tych dwóch zmiennych. Przynależność etniczna dziecka była nieistotna we

wszystkich modelach. Zmienne społeczno-demograficzne wyjaśniały 4% wariacji w interakcjach ojciec – dziecko.

Tabela 2. Standaryzowane efekty predyktorów – ich wpływ na interakcje w dziedzinie ojciec – dziecko w pierwszej klasie ($n = 586$)

	Modele					Kompletny model
	1	2	3	4	5	
Zmienne społeczno-demograficzne						
Wykształcenie ojca (1 miesiąc)	0,12***	0,02	0,02	0,01	-0,04	-0,05
Dochody ojca (6–54 miesiące)	0,14**	0,12**	0,11*	0,11*	0,06	0,06
Dziecko białe, nielatynoskie (1 miesiąc)	0,01	0,02	0,04	0,04	0,04	0,04
Cechy ojca						
Interakcje w diadzie – zm. złożona (54 miesiące)	–	0,25***	0,25***	0,25***	0,24***	0,24***
Tradycyjne przekonania (1 klasa)		-0,18***	-0,17***	-0,17***	-0,17***	-0,17***
Odpowiedzialność (1 klasa)	–	0,02	0,02	0,04	0,04	0,04
Cechy dziecka						
Chłopiec (%)	–	–	-0,01	-0,01	0,00	-0,01
Dziecko pierwotne (%)	–	–	-0,03	-0,03	-0,02	-0,01
Temperament (6 miesięcy)	–	–	0,04	0,04	0,05	0,03
Kompetencje językowe (54 miesiące)	–	–	0,12*	0,10*	0,11*	0,10*
Kompetencje społeczne (M – 54 miesiące)	–	–	0,00	0,00	0,01	0,01
Kompetencje społeczne (O – 54 miesiące)	–	–	0,11*	0,10*	0,10*	0,08*
Efekty interakcyjne						
Tradycyjne przekonania x kompetencje społeczne	–	–	–	0,09*	0,09*	0,10*
Cechy matki						
Praca w pełnym wymiarze godzin (54 miesiące)	–	–	–	–	-0,13*	-0,13*
Praca w niepełnym wymiarze godzin (54 miesiące)	–	–	–	–	-0,02	-0,02
Zadowolenie z pracy matki (O – 36 miesięcy)	–	–	–	–	0,07	0,07
Koszty pracy zawodowej matki (M – 1 miesiąc)	–	–	–	–	-0,03	-0,03
Interakcje matka – dziecko						
Interakcje w diadzie – zm. złożona (54 miesiące)	–	–	–	–	–	0,13*
Relacja małżeńska rodziców						
Ocena żony (54 miesiące)	–	–	–	–	–	0,04
Ocena męża (54 miesiące)	–	–	–	–	–	0,02

Tabela 2. Standaryzowane efekty predyktorów – ich wpływ na interakcje w dziedzinie ojciec – dziecko w pierwszej klasie ($n = 586$) (ciąg dalszy)

	Modele					Kompletny model
	1	2	3	4	5	
Zmiana skorygowanego R^2	–	0,10	0,03	0,01	0,03	0,02
^a Mediana skorygowanego R^2	0,04	0,14	0,17	0,18	0,21	0,22
<p>* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$</p> <p>^aZe względu na agregację wartości dla wszystkich imputacji przedstawiono mediany skorygowanego R^2</p>						

Cechy jednostek w obrębie systemu: wkład ojca i dziecka

Interakcje w diadzie ojciec – dziecko w czasie, gdy dziecko miało 54 miesiące, były dodatnio związane z jakością interakcji ojciec – dziecko we wszystkich modelach. Innymi słowy, wcześniejsza jakość interakcji w diadzie ojciec – dziecko jest powiązana z późniejszą jakością interakcji w tej samej diadzie. Jest to największy z efektów otrzymanych w kompletnym modelu, co wskazuje na użyteczność rozwojowego podejścia do interakcji ojciec – dziecko. Niestety odpowiedzialność ojca za opiekę nad dzieckiem nie była związana z jakością relacji w pierwszej klasie szkoły podstawowej.

Tradycyjne przekonania ojców na temat wychowania dzieci były ujemnie związane z jakością interakcji ojciec – dziecko we wszystkich modelach: mężczyźni mający przekonania w większym stopniu skoncentrowane na dorosłych byli mniej pozytywnie zaangażowani w relacje ze swoimi dziećmi. Efekt tej zmiennej był drugim co do wielkości spośród wszystkich efektów oszacowanych w pełnym modelu. Łącznie cechy ojca wyjaśniały dodatkowe 10% wariancji.

Zależność między przekonaniem ojców a interakcjami w diadzie była moderowana przez wcześniejszą percepcję kompetencji społecznych dzieci przez ojców. Ojcowie o zdecydowanie tradycyjnych przekonaniach wychowawczych, którzy wysoko oceniali kompetencje społeczne swoich czteroipółletnich dzieci, angażowali się w pozytywne interakcje z dziećmi, gdy były one w pierwszej klasie, istotnie częściej niż ojcowie o tradycyjnych poglądach, którzy nisko oceniali umiejętności społeczne swoich pociech. Ojcowie mający poglądy w większym stopniu skoncentrowane na dziecku wydają się bardziej pozytywnie zaangażowani

w relacje ze swoimi dziećmi niezależnie od spostrzeganych kompetencji społecznych tych ostatnich.

Poza istotną zależnością między umiejętnościami społecznymi dzieci w wieku 54 miesięcy a jakością interakcji ojciec – dziecko w pierwszej klasie, u dzieci, u których zaobserwowano wyższy poziom kompetencji językowych w wieku 54 miesięcy, zaobserwowano także bardziej pozytywne interakcje ojciec – dziecko w czasie, gdy były w pierwszej klasie. Natomiast płeć dziecka, kolejność narodzin, temperament (według relacji matki) oraz kompetencje społeczne dziecka (ocenione przez matkę) okazały się nieistotne. Cechy dziecka oraz interakcja między przekonaniem ojców a kompetencjami społecznymi dzieci wyjaśniała dodatkowe 4% wariancji w modelu.

Konteksty sytuacji zawodowej matek

W rodzinach, w których matki pracowały zawodowo w pełnym wymiarze godzin w czasie, gdy ich dzieci miały 54 miesiące, jakość interakcji ojciec – dziecko w pierwszej klasie była niższa niż w rodzinach, w których matki nie pracowały albo spędzały w pracy bardzo mało czasu. Wyszliśmy z hipotezy, że zrozumienie postaw i przekonań matek dotyczących pracy zawodowej pozwoli lepiej wyjaśnić zależność między pracą zawodową matek a jakością interakcji ojciec – dziecko uczące się w pierwszej klasie, jednak zgromadzone dane nie potwierdziły trafności tej hipotezy. Przekonania matek na temat wpływu pracy zawodowej matki na dziecko, a także stopień zadowolenia ojców z pracy zawodowej matek nie były istotnie związane z jakością interakcji ojciec – dziecko. Praca zawodowa matek wyjaśniała kolejne 3% wariancji w naszym modelu.

Cechy podsystemów diadycznych: interakcje matka – dziecko i relacja małżeńska rodziców

Jakość interakcji matka – dziecko, kiedy dzieci miały 54 miesiące, okazała się dodatnio związana z jakością interakcji ojciec – dziecko w czasie, gdy te dzieci uczęszczały do pierwszej klasy. Nawet wtedy, gdy kontrolowano obserwowane interakcje tych samych ojców z dziećmi w wieku 54 miesięcy, pozytywne interakcje matki i jej czteroipółletniego dziecka zwiększały prawdopodobieństwo zaobserwowania pozytywnych interakcji między tym dzieckiem a jego ojcem w czasie,

gdy dziecko było w pierwszej klasie. Interakcje matka – dziecko wyjaśniały dodatkowe 2% wariancji w modelu.

Mimo że jakość małżeństwa rodziców często bywa wiązana z zaangażowaniem ojców w relacje z dziećmi, nie stwierdzono istotnej zależności między ocenianą niezależnie przez żony i przez mężów bliskością emocjonalną między małżonkami w czasie, gdy dzieci miały 54 miesiące a jakością interakcji ojciec – dziecko uczące się w pierwszej klasie.

Omówienie wyników

Posługując się modelem Doherty’ego i in. przetestowałyśmy trzy główne tezy systemowo-ekologiczne dotyczące zaangażowania ojcowskiego. Po pierwsze, zweryfikowałyśmy założenie, że aby zrozumieć interakcje ojciec – dziecko w danej rodzinie, trzeba wziąć pod uwagę nie tylko wkład ojca w owe interakcje, ale także wpływ dziecka i matki na interakcje ojciec – dziecko w tym samym kontekście rodzinnym. Zakłada się, że charakter tych oddziaływań jest addytywny. Porównania między składowymi modelu, przeprowadzone przy użyciu technik regresji hierarchicznej, potwierdzają słuszność twierdzenia, że czynniki indywidualne swoiste dla ojców, dzieci i matek w sposób addytywny oddziałują na jakość interakcji ojciec – dziecko w pierwszej klasie szkoły podstawowej. Na przykład istotny wpływ postaw i przekonań ojca dotyczących wychowania, kompetencji społecznych dziecka, jego umiejętności językowych i pracy zawodowej matki w pełnym wymiarze godzin utrzymuje się także w kompletnym modelu (uwzględniającym wszystkie zmienne). Chociaż takie czynniki społeczno-demograficzne, jak średnie dochody i poziom wykształcenia ojca okazały się istotne niezależnie od innych zmiennych ujętych w modelu, cechy ojca wydają się wyjaśniać wpływ wykształcenia, a praca zawodowa matki – wpływ średnich dochodów ojca.

Po drugie, zweryfikowałyśmy założenie, że nie tylko indywidualne cechy ojca, dziecka i matki wywierają addytywny wpływ na jakość interakcji ojciec – dziecko, ale także podsystemy rodzinne, takie jak diadyczne interakcje między matką a dzieckiem czy interakcje między małżonkami, w sposób addytywny oddziałują na jakość interakcji ojciec – dziecko. Otrzymane przez nas wyniki w pewnym stopniu potwierdzają trafność tego założenia. Najbardziej przekonującym dowodem empirycznym, przemawiającym za istotnym wkładem podsystemów diadycznych w jakość interakcji ojciec – dziecko, wydaje się odkrycie, że interakcje matka – dziecko (które oceniono w czasie, gdy dzieci miały 54 miesiące)

są istotnie związane z jakością interakcji ojciec – dziecko uczące się w pierwszej klasie. Ta istotna zależność utrzymuje się nawet po uwzględnieniu jakości interakcji ojciec – dziecko w wieku 54 miesięcy, a także wszystkich innych cech indywidualnych i diadycznych ujętych w modelu. Wyniki pełnego modelu sugerują, że część zmienności w interakcjach ojciec – dziecko należy wyjaśniać nie tylko analizując cechy ojca, dziecka i matki, ale także obserwując interakcje matki z samym dzieckiem. Konkretnie hipotezy dotyczące tego związku omawiamy w dziale *Cechy matki*.

Tymczasem nasz drugi test zależności między podsystemami rodzinnymi a interakcjami ojciec – dziecko nie przyniósł równie przekonujących danych. Chociaż w badaniu Early Child Care Research Network ujawniono istotny związek między spostrzeganą przez ojca bliskością w relacjach małżeńskich a jego wrażliwością wobec 36-miesięcznego dziecka w próbie częściowej pochodzącej z badania NICHD dotyczącego opieki w okresie wczesnego dzieciństwa (NICHD Early Child Care Research Network, 2000), w naszym badaniu, w którym reprezentowanych było wszystkich 10 rejonów geograficznych (w czasie, gdy badane dzieci były w pierwszej klasie), spostrzeganą jakość relacji małżeńskich – oceniana niezależnie przez mężów i żony – okazała się nieistotna. Pragniemy zawrócić uwagę, że brak istotnego związku może wynikać z ograniczonego charakteru badanej próby. Ojców, którzy rozwiedli się lub rozstali z matkami dzieci w trakcie trwania badania, nie obserwowano podczas interakcji z dziećmi, co oznacza, że w naszej próbie pozostały tylko pary najbardziej zadowolone ze swojego małżeństwa. Mimo tego ograniczenia można przypuszczać, że poziom zadowolenia pary z małżeństwa musi spaść poniżej pewnej wartości progowej, aby jakość relacji małżeńskiej zaczęła wpływać na zaangażowanie ojców. Inni badacze wykazali, że konflikty dotyczące wychowania i negatywne nastawienie w małżeństwie są lepszymi predyktorami zaangażowania ojcowskiego niż ogólne miary jakości małżeństwa (McBride, Rane, 1998) oraz że pozytywne nastawienie i konflikt w związku małżeńskim to dwa powiązane, lecz odrębne konstrukty (Karney, Bradbury, 1995). Aby ocenić znaczenie relacji małżeńskiej rodziców w porównaniu z innymi predyktorami systemowymi na poziomie indywidualnym i diadycznym, należałoby przeprowadzić dalsze badania różnych aspektów współrodzicielstwa i procesów małżeńskich.

Po trzecie, sprawdziłyśmy trafność założenia, że interakcje ojciec – dziecko najlepiej rozpatrywać w ramach modelu, który uwzględni nie tylko addytywny wpływ procesów indywidualnych i diadycznych, ale także interakcyjną naturę procesów zachodzących w rodzinie. Spośród ogromnej liczby potencjalnych czynników moderujących mogących oddziaływać w danym systemie rodzinnym,

skupiłyśmy uwagę na sposobach, w jakie indywidualne cechy ojca i dziecka mogą wpływać na jakość interakcji ojciec – dziecko. Przewidywałyśmy, że rozmaite połączenia cech ojców i cech dzieci będą stwarzały odrębne konteksty dla jakości interakcji. Ku naszemu zaskoczeniu tylko jedna dwukierunkowa interakcja okazała się istotna statystycznie. Chociaż ujawniła się ujemna zależność między tradycyjnymi przekonaniemiami ojców na temat wychowania a jakością interakcji ojciec – dziecko w czasie, gdy dzieci były w pierwszej klasie, czynnikiem moderującym ów efekt główny okazały się kompetencje społeczne dzieci. Tradycyjne przekonania ojca wiązały się z niską jakością interakcji przede wszystkim w sytuacji, gdy wcześniej ojcowie nisko ocenili kompetencje społeczne swoich dzieci. Odkrycie to sugeruje, że jakość interakcji ojciec – dziecko uczące się w pierwszej klasie szkoły podstawowej opiera się nie tylko na początkowych poglądach ojca na temat tego, jak należy wychowywać dziecko, ale także na zdolności dziecka do współpracy, wyrażania swoich potrzeb, przestrzegania reguł społecznych i przejawiania odpowiedzialności za własne działania.

Brak danych przemawiających za moderującą rolą pozostałych cech ojca i dziecka wydaje się zagadkowy. Nasz model teoretyczny sugeruje, że diada ojciec – dziecko funkcjonuje jako całość, przy czym każda z osób uczestniczy we wspólnym procesie, podlegając wpływowi cech drugiej strony. Przypuszczenie to nie znalazło jednak potwierdzenia w wynikach większości przeprowadzonych przez nas testów statystycznych. Zachęcamy innych badaczy do dalszego testowania możliwych interakcji między cechami ojców i dzieci, aby można było ustalić, w jakich kontekstach interakcyjnych najlepiej wyjaśniać procesy zachodzące w diadzie ojciec – dziecko. Zachęcamy też innych do badania procesów interakcyjnych poza diadą ojciec – dziecko, które mogą wywierać wpływ na jakość interakcji ojciec – dziecko nie tylko na etapie pierwszej klasy, ale także w innych okresach życia i stadiach rozwojowych.

Wreszcie, poza weryfikacją ogólnych założeń teoretycznych dotyczących systemowo-ekologicznej natury zaangażowania ojców, naszym celem było również wypełnienie luk w dostępnym piśmiennictwie badawczym dotyczącym zależności między konkretnymi cechami ojców, dzieci i matek, wpływającymi na jakość interakcji ojciec – dziecko uczące się w pierwszej klasie szkoły podstawowej. Poniżej omawiamy poszczególne hipotezy i proponujemy kierunki dalszych badań.

Cechy jednostek w obrębie systemu: wkład ojców i dzieci

Dotychczas zgromadzono niewiele danych empirycznych przemawiających za trafnością często przyjmowanego założenia, że jakość ojcostwa jest powiązana z jego ilością. Aby wypełnić tę lukę, zadałyśmy proste pytanie: czy istnieje istotny związek między odpowiedzialnością za opiekę nad dzieckiem (ilością) a interakcjami ojciec – dziecko (jakością)? W naszej próbie odpowiedzialność ojców za opiekę nad dzieckiem nie była istotnie związana z jakością interakcji ojciec – dziecko w pierwszej klasie szkoły podstawowej. Z jednej strony, otrzymane przez nas wyniki nie odbiegają od tych przedstawionych przez Lamba i in. (1985), którzy twierdzą, że odpowiedzialność jest czymś innym niż zaangażowanie – twierdzenie to wydaje się trafne w odniesieniu do naszej próby. Z drugiej strony, Lamb i in. sugerują, że odpowiedzialność za opiekę może stwarzać okazje do bezpośredniego zaangażowania. Można przypuszczać, że większa liczba okazji do bezpośredniego zaangażowania sprzyja wyższej jakości interakcji między ojcami a ich dziećmi. Zastanawiamy się zatem: czy w pewnych okolicznościach większa odpowiedzialność za opiekę może poprawiać jakość interakcji w diadzie, w innych – pogarszać ich jakość, a w jeszcze innych – nie mieć żadnego związku z jakością interakcji? Na przykład w niektórych badaniach bezrobotnych ojców wykazano ich dużą odpowiedzialność za opiekę nad dziećmi, kiedy matki podejmowały pracę zawodową, a ojcowie przejmowali nowe obowiązki, i jednocześnie niską jakość interakcji między ojcami a dziećmi, która – jak można przypuszczać – wynikała z faktu, że ojcowie zajmowali się dziećmi z konieczności, a nie z własnej woli (Radin, 1981). Zachęcamy innych badaczy do pogłębionej analizy kontekstów odpowiedzialności za opiekę oraz interakcji ojciec – dziecko.

Dostrzegłyśmy również lukę w badaniach dotyczących wkładu dzieci w interakcje ojciec – dziecko. Niniejsze badanie poszerza dotychczasową wiedzę na temat wpływu dzieci na zaangażowanie ojców nie tylko przez potwierdzenie tezy, że dzieci bezpośrednio oddziałują na swoich ojców, ale także przez ustalenie, że kompetencje społeczne i językowe dzieci ułatwiają interakcje w diadzie – niezależnie od umiejętności ojców. Dzieci wykazujące wysoki poziom receptywnych i ekspresywnych umiejętności językowych angażowały się w bardziej pozytywne interakcje z ojcami niż dzieci o niskim poziomie tych umiejętności. We wcześniejszych badaniach dotyczących relacji w diadzie matka – dziecko wykazano, że już w okresie niemowlęcym dobrze rozwinięte umiejętności językowe pozwalają dzieciom na wyrażanie swoich potrzeb i stwarzają matkom możliwość odpowiedniego reagowania na owe potrzeby (Bronson, 1974). Niniejsze badanie wykazało, że

kompetencje językowe dzieci są trafnym predyktorem jakości interakcji w diadzie ojciec – dziecko w miarę, jak dzieci dorastają, oraz dowiodło, że zależność między kompetencjami językowymi a interakcjami rodzic – dziecko nie ogranicza się do diady matka – dziecko. We wcześniejszych badaniach ujawniono zależność między towarzyskością dziecka a większą ilością czasu spędzaną z nim przez ojca, większą dostępnością ojca i jego odpowiedzialnością za opiekę nad dzieckiem (McBride i in., 2002). Nasze badanie uzupełnia tę listę o związek z obserwowaną jakością interakcji w diadzie ojciec – dziecko. Rozpatrywane łącznie, cechy ojców i dzieci wyjaśniały największą część wariancji w naszym modelu, co wskazuje na ich istotne znaczenie w szerokich ramach podejścia systemowo-ekologicznego.

Praca zawodowa matki

Wbrew wcześniejszym ustaleniom, interakcje ojciec – dziecko okazały się mniej pozytywne, kiedy matki pracowały w pełnym wymiarze godzin niż wtedy, gdy nie pracowały lub spędzały w pracy niewiele czasu. Praca zawodowa matek w niepełnym wymiarze godzin natomiast nie była związana z jakością interakcji ojciec – dziecko. Na podstawie obserwacji systemów rodzinnych Almeida, Wethington i Chandler (1999) odkryli, że kiedy matki pracują na cały etat, codzienne napięcia i stres przenoszą się na relację ojciec – dziecko. Nasze badanie nie uwzględniało wpływu codziennych napięć, podejrzewamy jednak, że podobne procesy mogły zachodzić w rodzinach należących do badanej próby. Wyszliśmy również hipotezę, że dzięki uwzględnieniu postaw rodziców wobec pracy zawodowej matki można lepiej zrozumieć wpływ zatrudnienia matki na interakcje ojciec – dziecko niż wtedy, gdy bierze się pod uwagę jedynie liczbę godzin, jaką matka tygodniowo spędza w pracy. Zgromadzone przez nas dane nie potwierdzają jednak trafności tej hipotezy. Nasze ustalenia wskazują na silną potrzebę wyjaśnienia złożoności pracy zawodowej matek jako kontekstu jakości interakcji ojciec – dziecko.

Cechy podsystemów diadycznych: interakcje matka – dziecko

Dodatni związek między interakcjami matka – dziecko a interakcjami ojciec – dziecko potwierdza słuszność twierdzenia opartego na modelu systemowo-ekologicznym, że interakcje ojciec – dziecko są powiązane z innymi procesami diadycznymi w rodzinie. Zależność ta potwierdza również trafność często wysuwanej hipotezy,

że istnieje istotny związek między opieką sprawowaną nad dzieckiem przez matkę i przez ojca, oparty nie tylko na postawach matki wobec zaangażowania ojca i na jej cechach w relacji współrodzicielskiej – czego dotyczyły wcześniejsze badania – ale także na jakości interakcji samej matki z dzieckiem. Należy podkreślić, że zależność ta była istotna nawet wtedy, gdy kontrolowano zmienną interakcji ojciec – dziecko w wieku 54 miesięcy.

Zaproponowałyśmy dwie konkurencyjne hipotezy dotyczące związku między interakcjami matka – dziecko a interakcjami ojciec – dziecko: hipotezę komplementarności i hipotezę kompensacyjną. Otrzymane wyniki potwierdzają trafność hipotezy komplementarności. Jakość interakcji w relacji matka – dziecko jest dodatnio skorelowana z jakością interakcji w relacji ojciec – dziecko. Zgodnie z podejściem systemowo-ekologicznym zależność ta wydaje się być przejawem ogólnego klimatu interakcji między jednostkami w systemie rodzinnym. Ten wspólny klimat może odzwierciedlać fakt, że matki i ojcowie wybierają partnerów życiowych o podobnych cechach osobowości i podobnych stylach wychowania, albo też fakt, że matki i ojcowie w podobny sposób ulegają wpływowi swojego dziecka. Wydaje się też możliwe, że matki i ojcowie nabywają umiejętności poprzez wzajemne obserwowanie i modelowanie swoich zachowań z interakcji z tym samym dzieckiem. Odkrycie to potwierdza, że istnieje wiele innych wartych sprawdzenia hipotez dotyczących zależności między interakcjami matka-dziecko a interakcjami ojciec – dziecko.

Mocne strony i ograniczenia

Poza oceną addytywnego i interakcyjnego wpływu czynników społeczno-demograficznych, indywidualnych i diadycznych na zaangażowanie ojcowskie, badanie to ma dwie inne zalety. Po pierwsze, w miarę możliwości wykorzystano w nim informacje uzyskane bezpośrednio od ojców, matek i obserwatorów, aby zminimalizować wpływ obciążenia metody pomiaru, obecnego w wielu badaniach dotyczących ojcostwa (Marsiglio i in., 2000). Po drugie, wykorzystano w nim dostępne dane podłużne dotyczące umiejętności dzieci, cech matek, charakteru interakcji w diadzie matka – dziecko oraz jakości małżeństwa, aby przeanalizować łączny wpływ tych czynników na interakcje ojciec – dziecko w czasie, gdy dzieci były w pierwszej klasie. Jakkolwiek w badaniu uwzględniono pewien fragment historii interakcji ojciec – dziecko przez wykorzystanie miary interakcji ojców z tymi samymi dziećmi w wieku 54 miesięcy, informacje na temat tradycyjnych przekonań ojców na temat wychowania oraz ich odpowiedzialności za opiekę nad dziećmi

nie były dostępne przed pomiarem jakości interakcji ojciec – dziecko w pierwszej klasie, a co za tym idzie – nasz model nie uwzględnia zmian wspomnianych korelatów interakcji ojciec – dziecko.

Chociaż nie stwierdziłyśmy bezpośredniego związku między temperamentem dzieci (ocenionym przez matki) a zaobserwowaną jakością relacji ojciec – dziecko, zalecamy czytelnikom ostrożność w interpretowaniu tego rezultatu. Ocena temperamentu dokonana później – bliżej rozpoczęcia przez dziecko nauki w pierwszej klasie – mogłaby przynieść trafniejsze wyniki. Ponadto matki i ojcowie mogą inaczej oceniać temperament dziecka (Jones, Parks, 2007). Jak pokazały badania, percepcja temperamentu dziecka przez ojca jest lepszym predyktorem jakości opieki ojcowskiej niż percepcja matki (Wong, Mangelsdorf, Brown, Neff, Schoppe-Sullivan, Sokolowski, w druku).

Należy także zachować ostrożność formułując wnioski o zależnościach przyczynowych na podstawie przedstawionych wyników. Chociaż badanie to uwzględnia pewne dane podłużne, takie jak miary interakcji ojciec – dziecko, wcześniejsze cechy dziecka, wcześniejsze cechy matki, wcześniejsze obserwacje diady matka – dziecko oraz uprzednie oceny jakości małżeństwa dokonane przez każde z małżonków, jednak miary cech ojca były niedostępne do czasu, gdy dzieci uczęszczały do pierwszej klasy. Co za tym idzie – nie sposób w pełni ustalić kierunku stwierdzonych zależności.

Chociaż rodziny ujęte w tym zbiorze danych reprezentują rozmaite warunki społeczno-ekonomiczne i kulturowe, nasza próba nie jest reprezentatywna dla całej populacji amerykańskiej. Na przykład można w niej zauważyć niedostateczną reprezentację mniejszości etnicznych. Średnie dochody gospodarstw domowych i poziom wykształcenia matek są nieco wyższe niż przeciętnie, chociaż badane rodziny korzystały z pomocy publicznej nieco częściej niż ogół amerykańskich rodzin (NICHD Early Child Care Research Network, 2001). Chociaż liczebność próby – 586 rodzin – umożliwiła przetestowanie skomplikowanego modelu, wykorzystanie niewielkiej podgrupy stabilnych par małżeńskich powiększyło ograniczenia demograficzne badanej próby, dlatego otrzymanych wyników nie można bezpiecznie uogólnić na inne grupy. Ponieważ według Doherty'ego i in. (1998) czynniki środowiskowe (ekologiczne), takie jak struktura rodziny, to, czy ojciec mieszka z rodziną, jego status ojca biologicznego lub ojczyma, a także przynależność etniczna mogą wywierać istotny wpływ na jakość interakcji ojciec – dziecko, dalsze, pogłębione badania dotyczące kontekstów procesów systemowo-ekologicznych dostarczą nam nowej, ważnej wiedzy na temat sposobów, w jakie dzieci, ojcowie i matki wpływają na jakość interakcji ojciec – dziecko.

Podziękowanie

Autorki pragną wyrazić wdzięczność National Institute of Child Health and Human Development Early Child Care Research Network za zaprojektowanie i przeprowadzenie zbierania danych, jak również Tedowi Hustonowi, Edowi Andersonowi, Tedowi Diksowi, Robiemu Palkovitzowi i Alanowi Hawkinsowi za pomocne komentarze do pierwszej wersji artykułu. Badania to zostało częściowo sfinansowane w ramach grantu przyznanego przez Narodowy Instytut Zdrowia (umowa nr 2V10 HD25430-11) Uniwersytetowi w Kansas i podzleczone Uniwersytetowi Tekszańskiemu w Austin.

Przedruk za zgodą wydawcy, tłumaczenie redakcyjne, niekonsultowane z wydawcą. Artykuł pierwotnie ukazał się w: *Fathering*, Vol. 8, No. 2, Spring 2010, 203–225. © 2010 by the Men's Studies Press, LLC.

Tłumaczenie: Agnieszka Nowak

Bibliografia

- Allen, S. M., Hawkins, A. J. (1999). Maternal gatekeeping: Mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 199–212.
- Barnett, R. C., Gareis, K. (2007). Shift work, parenting behaviors, and children's socioemotional well-being: A within family study. *Journal of Family Issues*, 28(6), 727–748.
- Beitel, A. H., Parke, R. D. (1998). Paternal involvement in infancy: The role of maternal and paternal attitudes. *Journal of Family Psychology*, 12, 268–288.
- Bell, R. Q. (1968). A reinterpretation of the direction of effects in studies of socialization. *Psychological Review*, 75, 81–95.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55(1), 83–96.
- Belsky, J. (1999). Quantity of nonmaternal care and boys' problem behavior/adjustment at ages 3 and 5: Exploring the mediating role of parenting. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 62, 1–20.

- Bonney, J. F., Kelley, M. L., Levant, R. F. (1999). A model of fathers' behavioral involvement in child care in dual-career families. *Journal of Family Psychology*, 13, 401–415.
- Bronson, W. C. (1974). Mother-toddler interaction: A perspective on studying the development of competence. *Merrill-Palmer Quarterly*, 20, 275–301.
- Cabrera, N., Fitzgerald, H. E., Bradley, R. H., Roggman, L. (2007). Modeling the dynamics of paternal influences on children over the life course. *Applied Developmental Science*, 11(4), 185–189.
- Carey, W. B., McDevitt, S. C. (1978). Revision of the infant temperament questionnaire. *Pediatrics*, 61, 735–739.
- Christiansen, S. L., Palkovitz, R. (2001). Why the “good provider” role still matters: Providing as a form of paternal involvement. *Journal of Family Issues*, 22, 84–106.
- Clarke-Stewart, K. A., Gruber, C. P., Fitzgerald, L. M. (1994). Children at home and in day care. Hillsdale: Erlbaum.
- Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., Raymond, J. (2004). Fathers in family context: Effects of marital quality and marital conflict. W: M. Lamb (red.), *The role of the father in child development* (4th ed., s. 196–221). Nowy Jork: Wiley.
- Doherty, W. J., Kouneski, E. F., Erickson, M. F. (1998). Responsible fathering: An overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and the Family*, 60, 277–292.
- Egeland, B., Hiester, M. (1993). Teaching task rating scales. Institute of Child Development, University of Minnesota.
- Fagan, J., Barnett, M. (2003). The relationship between maternal gatekeeping, paternal competence, mothers' attitudes about the father role, and father involvement. *Journal of Family Issues*, 24, 1020–1043.
- Gaertner, B. M., Spinrad, T. L., Eisenberg, N., Greving, K. A. (2007). Parental childrearing attitudes as correlates of father involvement during infancy. *Journal of Marriage and Family*, 69(4), 962–976.
- Greenberger, E., Goldberg, W. A., Crawford, T. J., Granger, J. (1988). Beliefs about the consequences of maternal employment for children. *Psychology of Women Quarterly*, 12, 35–59.
- Gresham, F. M., Elliott, S. N. (1990). *The social skills rating system*. Circle Pines: American Guidance Service.
- Grych, J. H., Clark, R. (1999). Maternal employment and development of the father-infant relationship in the first year. *Developmental Psychology*, 35, 893–903.

- Jones, C., Parks, P. (2007). Mother-, father-, and examiner-reported temperament across the first year of life. *Research in Nursing & Health*, 6, 183–189.
- Kelley, M. L., Smith, T. S., Green, A. P. (1998). Importance of fathers' parenting to African-American toddlers' social and cognitive development. *Infant Behavior & Development*, 21, 733–744.
- Lamb, M. E., Pleck, J. H., Charnov, E. L., Levine, J. A. (1985). Paternal behavior in humans. *American Zoologist*, 25, 883–894.
- Levy-Shiff, R. (1994). Individual and contextual correlates of marital change across the transition to parenthood. *Developmental Psychology*, 30, 591–601.
- Marsiglio, W., Amato, P., Day, R. D., Lamb, M. E. (2000). Scholarship on fatherhood in the 1990's and beyond. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1173–1191.
- McBride, B. A., Rane, T. R. (1998). Parenting alliance as a predictor of father involvement: An exploratory study. *Family Relations*, 47, 229–236.
- McBride, B. A., Schoppe, S. J., Rane, T. R. (2002). Child characteristics, parenting stress, and parental involvement: Fathers versus mothers. *Journal of Marriage and Family*, 64, 998–1011.
- NICHHD Early Child Care Research Network. (1997). Familial factors associated with the characteristics of nonmaternal care for infants. *Journal of Marriage and Family*, 59, 389–408.
- NICHHD Early Child Care Research Network. (2000). Factors associated with fathers' caregiving activities and sensitivity with young children. *Journal of Family Psychology*, 14, 200–219.
- NICHHD Early Child Care Research Network. (2001). Nonmaternal care and family factors in early development: An overview of the NICHD Study of Early Child Care. *Applied Developmental Psychology*, 22, 457–492.
- NICHHD Early Child Care Research Network. (2004). Fathers' and mothers' parenting behavior and beliefs as predictors of children's social adjustment in the transition to school. *Journal of Family Psychology*, 18(4), 628–638.
- Palkovitz, R. (1984). Parental attitudes and fathers' interactions with their five-month-old infants. *Developmental Psychology*, 20, 1054–1060.
- Palkovitz, R., Marks, L., Appleby, D., Holmes, E. K. (2003). Parenting and adult development: Contexts, processes and products of intergenerational relationships. W: L. Kuczynski (red.), *The handbook of dynamics in parent-child relationships* (s. 307–323). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Parke, R. D. (2002). Fathers and families. W: M. Bornstein (red.), *Handbook of parenting* (Volume 3: Being and becoming a parent, s. 27–74). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

- Pleck, J. H., Masciadrelli, B. P. (2004). Paternal involvement by U.S. residential fathers: Levels, sources, and consequences. W: M. E. Lamb (red.), *The role of the father in child development* (4th ed., s. 222–271). Hoboken: Wiley.
- Price, J. (2008). Parent-child quality time: Does birth order matter? *Journal of Human Resources*, 43(1), 240–265.
- Radloff, L. S. (1977). The CES-D scale: A self report depression scale for research in general population. *Applied Psychological Measurement*, 1, 385–401.
- Rothbart, M. K., Bates, J. E. (2006). Temperament. W: W. Damon, R. Lerner, N. Eisenberg (red.), *Handbook of child psychology, Sixth edition: Social and emotional personality development* (Vol. 3, s. 99–106). Nowy Jork: Wiley.
- Schaefer, M. T., Olson, D. H. (1981). Assessing intimacy: The PAIR inventory. *Journal of Marital and Family Therapy*, 7(1), 640–653.
- Schafer, J. L. (1997). *Analysis of incomplete multivariate data*. Londyn: Chapman & Hall.
- Schoppe-Sullivan, S. J., Mangelsdorf, S. C., Brown, G. L., Sokolowski, M. S. (2007). Goodness-of-fit in family context: Infant temperament, marital quality, and early coparenting behavior. *Infant Behavior & Development*, 30, 82–96.
- Shaefer, E. S., Edgerton, M. (1985). Parent and child correlates of parental modernity. W: I. E. Sigel (red.), *Parental belief systems* (s. 287–318). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Wong, M. S., Mangelsdorf, S. C., Brown, G. L., Neff, C., Schoppe-Sullivan, S. J., Sokolowski, M. S. (w druku). Antecedents of mother- and father-infant attachment: Infant temperament, beliefs about paternal roles, and marital quality. *Journal of Family Psychology*.
- Zimmerman, I. L., Steiner, V. G., Pond, R. E. (1979). *Preschool language scale*. The Psychological Corporation, San Antonio, Texas.

Understanding Positive Father-Child Interaction: Children's, Fathers', and Mothers' Contributions

Guided by a systemic ecological framework for father involvement, we investigate children's, mothers', and fathers' contributions to observed father-child interaction. Analyses of 586 married resident fathers, their wives, and a target first-grade child (participants in the NICHD Study of Early Child Care) demonstrate that an additive model of father involvement accounts for the quality of father-child interaction better than a model which focuses on only one component of the system. Father parenting beliefs, child language

skills, child social skills, maternal employment, and dyadic mother-child interaction quality each additively and significantly contribute to positive father-child interaction. Father average income and education levels relate to dyadic interaction, but individual and family characteristics account for their effects. Moderational analyses resulted in a significant interaction between father parenting beliefs and child social skills, providing preliminary support for the systemic ecological assumption that father-child interaction is better understood in a model that is not only additive but also interactive.

KEYWORDS:

FATHERS, FATHER-CHILD INTERACTION, FATHER-CHILD RELATIONS, MOTHER-CHILD RELATIONS

Cytowanie:

Holmes E. K., Huston A. C. (2014). Pozytywne interakcje ojców – dziecko: rola dzieci, ojców i matek. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 13(3).

Artykuł jest dostępny na licencji *Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska*.